

ВНИИалмаза. «Повышение эффективности применения алмазных инструментов». – М., 1986. – С. 100–111.

5. Злочевский Г.Д., Сергеев В.А., Шитиков В.К. Влияние технологии переработки на свойства полимерного связующего и алмазосодержащей системы с высоким коэффициентом наполнения // Тр. ВНИИалмаза. «Перспективные направления применения алмазного инструмента в машиностроении». – М., 1991.

Поступила 09.06.09

УДК621.762.5:661.657.5

Т. О. Гарбуз¹, М. П. Беженар¹, д-р техн. наук; **С. А. Божко¹**, канд. техн. наук,
Н. М. Білявина², В. Я. Марків², кандидати фізико-математичних наук

¹Інститут надтвердих матеріалів ім. В. М. Бакуля НАН України, м. Київ

²Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

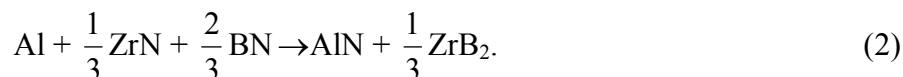
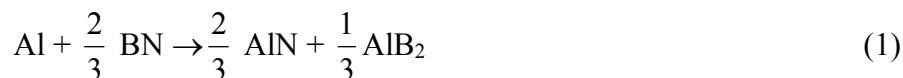
КРИСТАЛІЧНА СТРУКТУРА ZrB_2 У ПОЛІКРИСТАЛАХ І КОМПЗИТАХ СИСТЕМИ $cBN-ZrN-Al$, ОТРИМАНИХ ПРИ ВИСОКОМУ ТИСКУ

Features of crystal structure ZrB_2 in the polycrystals obtained at sintering of powders ZrB_2 at a high pressure and in composites system $cBN-ZrN-Al$ obtained by reactionary sintering at a high pressure it has been investigated.

Вступ

Тенденції розвитку виробництва надтвердих полікристалічних матеріалів на основі кубічного нітриду бору (PCBN) для ріжучого інструменту пов'язані з їх призначенням для конкретних режимів металообробки і конкретних оброблюваних матеріалів. З цього випливають основні вимоги до в'язкості руйнування і зносостійкості PCBN, а останні залежать від структури, вмісту і дисперсності основної фази – cBN, вмісту, хімічного і фазового складу та структури інших фаз, що утворюють кераміку навколо каркасу cBN. Серед інших фаз є такі, що входять до складу вихідної шихти, наприклад, карбід або нітрид титану, і такі, що утворюються внаслідок реакційної взаємодії при спіканні, наприклад, нітрид алюмінію і бориди алюмінію. Зазначені вище фази є найбільш поширеними складовими композитів, представлених продукцією світових фірм (PCBN), а також розроблених в ІНМ НАН України композитів типу киборит [1].

У науковій літературі і рекламних проспектах до останнього часу не згадувалися PCBN, в складі яких присутні тугоплавкі бориди. Наші останні розробки засвідчили перспективу модифікування структури композитів системи cBN–Al додаванням до шихти дибориду титану з підвищенням зносостійкості композиту за рахунок кристалізації з розплаву твердого розчину $Ti_xAl_{1-x}B_2$ замість AlB_2 [2]. Запропонована нами ідея створення PCBN у системі cBN–Al–ZrN [3] полягає у зміні напрямку реакцій при спіканні в умовах високого тиску шихти cBN–Al, яка досягається добавками ZrN, внаслідок чого основними складовими кераміки, розташованої навколо каркасу cBN, стають продукти реакції – ZrB_2 і AlN. Експерименти [4] зі спікання в умовах високого тиску (7,7 ГПа) шихти cBN–ZrN–10 %Al (із вмістом ZrN 7 – 32 %) показали, що основними складовими композитів були cBN, AlN, ZrN і ZrB_2 . Фазу AlB_2 ідентифікували тільки в окремих випадках при невеликому вмісті ZrN. Тобто, з двох зазначених нижче реакцій перевагу мала (2):

У літературних джерелах немає даних про кристалічну структуру дибориду цирконію, кристалізованого з розплаву алюмінію при високому тиску, а також про вплив високого тиску на кристалічну структуру ZrB_2 при спіканні порошку, виготовленого за звичайною технологією. Важливо також визначити, чи утворюється твердий розчин у системі Zr-Al-B по аналогії з таким у системі Ti-Al-B .

Мета даної роботи полягає в рентгеноструктурному дослідженні еволюції кристалічної структури дибориду цирконію при застосуванні в технологічних процесах високого тиску, а саме при спіканні порошку ZrB_2 без добавок у шихті і при реакційному спіканні шихти sBN-Al-ZrN , коли фаза ZrB_2 кристалізується з розплаву в умовах високого тиску.

Методика експериментів

Отримання дослідних зразків. Для спікання монофазних полікристалів використовували порошок ZrB_2 (х.ч.) виробництва Донецького заводу хімічних реактивів (ДЗХР) з розміром зерен менше 50 мкм.

Для реакційного спікання композитів системи sBN-Al-ZrN брали порошок sBN марки КМ 14/10: $d_{med} = 9,9$ мкм, $\sigma_{БЕТ} = 0,60$ м²/г; порошок алюмінію (99 % Al): $d_{med} = 26,4$ мкм, $\sigma_{БЕТ} \approx 0,1$ м²/г. Порошок ZrN (х.ч., ДЗХР) розмелювали до отримання $d_{med} = 0,86$ мкм, $\sigma_{БЕТ} = 2,4$ м²/г. У шихті залишався стабільний вміст 10 % Al, змінювався вміст ZrN (7, 13, 19, 25 і 32 %).

Спікання шихти виконували в апараті високого тиску (АВТ) типу «ковадло з заглибленням (тороїд)» з графітовим нагрівником, підйом тиску і температури виконували за два етапи: попереднім просоченням шихти алюмінієм під тиском 2,5 ГПа при температурі 1300 К і завершальним спіканням при 1750, 2100 або 2300 К під тиском 7,7 ГПа. Тривалість спікання становила 60 с; її варіювали тільки при температурі 1750 К.

Спікання порошку ZrB_2 виконували в тому самому АВТ за один етап, варіювали тиск і температуру. Після спікання всі зразки піддавали механічній обробці алмазним інструментом для видалення графіту з поверхні та її підготовки до подальшого дослідження.

Рентгеноструктурні дослідження. Дифрактограми від поверхні пластин записували на автоматизованому дифрактометрі ДРОН-3 (мідне фільтроване випромінювання) у дискретному режимі: крок сканування – $0,05^\circ$, експозиція в кожній точці – 4 с, кутовий інтервал $2\theta = (24 - 140)^\circ$. Первинну обробку дифракційних даних (положення центрів ваги $K\alpha_1$ піків та значення їх інтегральних інтенсивностей) виконували за допомогою повнопрофільного аналізу [5]. Якісний і кількісний фазовий аналіз (з уточненням методом найменших квадратів періодів кристалічних ґраток кожної з ідентифікованих фазових складових), а також уточнення параметрів кристалічних структур диборидів (коефіцієнтів заповнення у структурі типу AlB_2 правильної системи точок $1(a)$ атомами цирконію і алюмінію та правильної системи точок $2(d)$ атомами бору і кисню) на основі аналізу дифракційних відбиттів виконували за комплексом програм [5]. Коректність виконаних розрахунків контролювали значенням фактору розбіжності R_w .

Структурні розрахунки проводили за двома найбільш вірогідними моделями [6].

Модель для монофазних полікристалів (за дифракційними спектрами у складі полікристалів ідентифікована одна фаза ZrB_2 , в окремих зразках – до 2% ZrO_2): атоми цирконію у структурі типу AlB_2 статистично розміщені за правильною системою точок $1(a)$, а атоми бору та іншого легкого компонента (кисню) статистично розміщені за правильною системою точок $2(d)$.

Модель для фази ZrB_2 у складі композитів (за дифракційними спектрами у складі композитів ідентифіковані фази sBN , ZrB_2 , AlN , ZrN , в окремих випадках – AlB_2): у структу-

рі типу AlB_2 правильна система точок $2(d)$ повністю зайнята атомами бору, а атоми цирконію та алюмінію статистично розміщені за правильною системою точок $1(a)$.

Результати експериментів

Спінання порошку ZrB_2 при високому тиску. Характеристики кристалічної структури експериментальних зразків представлені в табл. 1. Середнє значення кожного параметра і довірчі інтервали при довірчій ймовірності 0,68 розраховані для семи зразків. Результати співставлені з даними літератури.

Таблиця 1. Періоди і об'єм кристалічної ґратки ZrB_2 у монофазних полікристалах, отриманих спіканням порошку дибориду цирконію при високому тиску

№ партії	Шифр*	P , ГПа	T , К	a , нм	c , нм	c/a	V , нм
1	Вихідний порошок			0,31648(1)	0,35238(1)	1,11343(7)	0,030564(5)
2	11	2,5	1300	0,31641(5)	0,35255(6)	1,1142(4)	0,03057(1)
3	21	4,2	1300	0,31646(4)	0,35279(5)	1,1148(3)	0,03060(1)
4	22	4,2	1750	0,31637(5)	0,35264(5)	1,1146(3)	0,03057(1)
5	31	7,7	1300	0,31640(3)	0,35236(3)	1,1137(2)	0,030547(8)
6	32	7,7	1750	0,31643(4)	0,35248(5)	1,1139(3)	0,03056(1)
7	33	7,7	2100	0,31640(2)	0,35227(2)	1,1134(1)	0,030539(5)
8	34	7,7	2300	0,31639(11)	0,35235(11)	1,1137(4)	0,03057(9)
Середнє ($N = 7$)				$0,31641 \pm 0,00001$	$0,35249 \pm 0,00008$	$1,1140 \pm 0,0002$	$0,030565 \pm 0,000008$
[7]	–	–	–	0,3168	0,3528	1,114	0,03066
[8]	–	–	–	0,31687	0,35291	1,114	0,03068

Примітка. Тут і далі в шифрі перша цифра – тиск, друга – температура. В дужках наведена інструментальна похибка в останній значущій цифрі.

Між даними, наведеними в [7; 8], і результатами дослідження вихідного порошку відмінності значні. Об'єм ґратки ZrB_2 у вихідному порошку менший на 0,4 %, ніж у [7]. Це пояснюється тим, що диборид цирконію має невелику область гомогенності (66,5–67,9 % в [7]), відповідно і зразки в різних дослідженнях можуть дещо відрізнятися складом і періодами ґратки. З огляду на це далі при аналізі впливу високого тиску на кристалічну структуру ZrB_2 використовуватимемо, як стартову, структуру вихідного порошку, тим більше, що в літературі наводяться тільки періоди кристалічної ґратки і немає даних про коефіцієнти заповнення у структурі типу AlB_2 правильної системи точок.

Середні значення об'єму кристалічної ґратки і параметра c/a у зразках після спікання і у вихідному порошку майже співпадають. Проте спостерігається тенденція до збільшення об'єму ґратки при невисоких p, T -параметрах і зменшення при високих. Останнє ілюструє рис. 1.

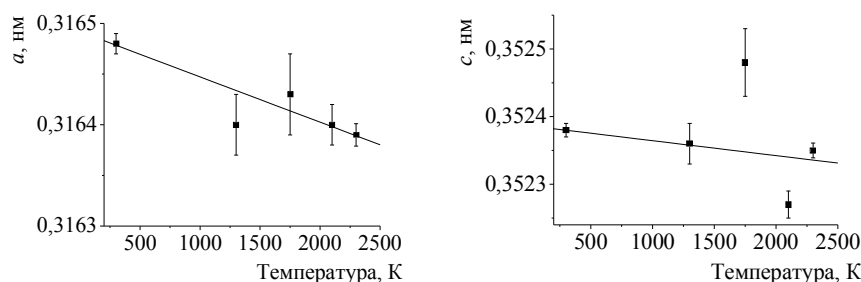

Рис. 1. Еволюція періодів ґратки ZrB_2 в залежності від температури спікання під тиском 7,7 ГПа

Еволюція періодів ґратки при спіканні в умовах високого тиску порошків деяких тугоплавких сполук описана в [9]. У сполуках з кубічною кристалічною ґраткою структурного типу NaCl (TiC, TiN, ZrN) це пояснювали з залученням літературних даних – утворенням оксикарбиду і оксинітридів на базі такої самої ґратки. Результати, близькі до даних рис. 1, отримані в [9] при спіканні порошку TiB₂. По аналогії з карбідом і нітридами було запропоновано таке пояснення: дифузія кисню у кристалічну ґратку TiB₂ зі збереженням структурного типу ґратки.

Дифузія кисню у кристалічну ґратку тугоплавких сполук у [9] і в цій роботі у кристалічну ґратку ZrB₂ є ймовірною при спіканні в АВТ, бо джерелом може бути адсорбований у поверхневому шарі порошків кисень. А реакції в газовій фазі з утворенням конденсованих фаз при високому тиску енергетично вигідні. Тому в даному експерименті моделювали структуру часткового заміщення у кристалічній ґратці ZrB₂ позицій бору киснем. Результати такого моделювання – атомні долі бору і кисню в позиції 2(*d*) – наведені в табл. 2. Атомна доля цирконію в позиції 1(*a*) залишається стабільною і відповідає формулі Zr_{0,97}B₂ з коефіцієнтом розбіжності 0,044. Вакансії в підґратці цирконію і є причиною того, що в усіх досліджених зразках періоди ґратки менші, ніж у [7; 8].

Таблиця 2. Вміст кисню у кристалічній ґратці ZrB₂ полікристалів після спікання

№ партії	Шифр	Zr (at.d)	B (at.d)	O (at.d)	R _w	Формула
1	Вихідний порошок	0,322	0,678	–	0,044	Zr _{0,97} B ₂
2	11	0,322	0,513	0,165	0,038	Zr _{0,97} B _{1,51} O _{0,49}
3	21	0,322	0,608	0,070	0,055	Zr _{0,97} B _{1,79} O _{0,21}
4	22	0,322	0,586	0,092	0,038	Zr _{0,97} B _{1,73} O _{0,27}
5	31	0,322	0,544	0,134	0,027	Zr _{0,97} B _{1,60} O _{0,40}
6	32	0,322	0,676	0,002	0,042	Zr _{0,97} B _{1,99} O _{0,01}
7	33	0,322	0,563	0,115	0,050	Zr _{0,97} B _{1,66} O _{0,34}
8	34	0,322	0,606	0,072	0,042	Zr _{0,97} B _{1,79} O _{0,21}

Заміщення киснем бору в позиції 2(*d*) має приводити до зменшення періоду *a* кристалічної ґратки ZrB₂ (ковалентний радіус бору становить 0,089, кисню – 0,066 нм). Вміст кисню в кристалічній ґратці, як і розбіг результатів виявилися досить великі, тоді як періоди змінювалися незначимо (див. табл. 1). Прямої кореляції між результатами табл. 1 і 2 не було виявлено. Це потребує подальших досліджень, ускладнення моделей, урахування взаємодії з іншими легкими елементами тощо. Висновки з цієї частини роботи такі: спікання при високому тиску порошку дибориду цирконію значимо не змінює періоди (об'єм) кристалічної ґратки; результати аналізу дифракційного спектру від порошку дибориду цирконію, отриманого з використанням звичайної технології без застосування високого тиску, засвідчили, що коефіцієнт заповнення правильних позицій 1(*a*) становить 0,97, тобто фаза відповідає формулі Zr_{0,97}B₂.

Диборид цирконію, отриманий при високому тиску в системі cBN–ZrN–Al. Результати дослідження фази ZrB₂ у зразках композитів, отриманих під тиском 7,7 ГПа при різних температурах і тривалостях спікання, наведені в табл. 3.

З порівняння результатів табл. 1 і 3 випливає, що періоди і об'єм кристалічної ґратки фази ZrB₂, яка кристалізувалася з розплаву алюмінію при тиску 7,7 ГПа, значно менші, ніж у полікристалах, спечених з порошку ZrB₂ при високому тиску.

При реакційному спіканні шихти cBN–ZrN–Al вже на стадії просочення відбуваються реакції між алюмінієм і адсорбованими поверхнею порошків газами – киснем і азотом з утворенням Al₂O₃, AlN [10]. Саме тому при кристалізації з розплаву дибориду цирконію най-

імовірнішою є модель, в якій правильні позиції бору 2(d) заповнені бором, а в позиціях 1(a) статистично розміщені атоми цирконію і алюмінію.

Таблиця 3. Періоди і об'єм кристалічної ґратки фази ZrB_2 , отриманої реакційним спіканням шихти cBN – 14 % ZrN – 10 % Al

№ партії	Шифр*	T, К	t, с	a, нм	c, нм	c/a	V, нм
1	32-60	1750	60	0,31662 (7)	0,35216 (6)	1,1122 (4)	0,03057 (2)
2	32-90	1750	90	0,31601 (9)	0,35237 (5)	1,1151 (4)	0,03047 (2)
3	32-180	1750	180	0,31607 (7)	0,35196 (7)	1,1136 (4)	0,03045 (2)
4	33-60	2100	60	0,31621 (3)	0,35170 (5)	1,1122 (3)	0,03045 (1)
5	34-60	2300	60	0,31620 (4)	0,35189 (5)	1,1129 (3)	0,03047 (1)
Середні для зразків 2–5 (N = 4)				0,31612± ±0,00006	0,3520± ±0,0002	1,1135± ±0,0007	0,03046± ±0,00001

Примітка. Перші дві цифри – відповідно табл. 1.

Для необмежених твердих розчинів заміщення різниці атомних радіусів елементів не повинна перевищувати 15 %. Наведені в табл. 4 дані показують, що для цирконію і алюмінію в металічній підґратці це можливо. Результати розрахунку подані в табл. 5.

Таблиця 4. Радіуси елементів (нм) [11]

Тип радіуса	Al	автор	Zr	Автор
Іонний 3 ⁺	0,057	Гольдшмідт	–	–
Іонний 4 ⁺	–	–	0,087	Гольдшмідт
Ковалентний	0,125	Полінг	0,145	Полінг
Металічний	0,143	Гольдшмідт	0,160	Гольдшмідт

Таблиця 5. Склад фази структурного типу AlB_2 , отриманої реакційним спіканням шихти cBN – 14 % ZrN – 10 % Al

№ партії	Шифр зразка	Zr (at.d)	B (at.d)	Al (at.d)	R _w	Формула
1	32-90	0,33186	0,66371	0,00443	0,0879	Zr _{0,99} Al _{0,01} B ₂
2	32-180	0,29828	0,66667	0,03506	0,0826	Zr _{0,89} Al _{0,11} B ₂
3	33-60	0,24163	0,66667	0,09171	0,0621	Zr _{0,72} Al _{0,28} B ₂
4	34-60	0,22338	0,66667	0,10995	0,0630	Zr _{0,67} Al _{0,33} B ₂

Заміщення алюмінієм цирконію за правилом Вегарда зумовлює зменшення періодів і відповідно об'єму кристалічної ґратки. Дані розрахунків у табл. 3 і 5 показують, що внаслідок реакційної взаємодії в системі cBN–ZrN–Al при спіканні під тиском 7,7 ГПа при температурах 2100 – 2300 К утворюється твердий розчин ZrB_2 – AlB_2 , вміст алюмінію в якому збільшується з підвищенням температури спікання. При температурі 1750 К спостерігається тенденція до формування твердого розчину такого складу тільки при тривалому спіканні.

Якщо при аналізі дифракційного спектру вихідного порошку ZrB_2 модель з вакансіями в металевій підґратці давала найменший коефіцієнт розбіжності, то для спектрів фази, отриманої при високому тиску, найменші коефіцієнти розбіжності давав розрахунок за моделлю із заповненою металевою підґраткою. Слід зазначити, що коефіцієнт розбіжності R_w для результатів, наведених в табл. 5, вищий порівняно з даними табл. 3. Це пояснюється тим, що фаза $Zr(Al)B_2$ у зразках композиту не перевищувала 14 %, тоді як у полікристалах – 98–100 %. Відповідно інтенсивність дифракційних відбиттів від полікристалів визначалася більш точно.

Кількість дибориду цирконію, що утворюється в композиті визначається балансом маси в реакції (2) і при збільшенні вмісту ZrN обмежується вмістом алюмінію. При вмісті 25–32 % ZrN у шихті значно зростає вміст залишкового ZrN у композиті. При цьому зменшується доля алюмінію у твердому розчині $Zr(Al)B_2$, відповідно зростає об'єм кристалічної ґратки дибориду (табл. 6).

Представлені в табл. 5 і 6 результати показують, що при зміні p, T -параметрів спікання і складу шихти $cBN-ZrN-Al$ можна направлено формувати склад боридних фаз у композитах.

Таблиця 6. Параметри кристалічної структури дибориду цирконію, отриманого з шихти $cBN-ZrN-10\% Al$ при 7,7 ГПа, 2300 К

№ партії	ZrN, % у шихті	I_{ZrB_2} / I_{cBN}	$V, \text{нм}^3$	Zr (at.d)	B (at.d)	Al (at.d)	R_w	Формула
1	14	0,35	0,03047(1)	0,22338	0,66667	0,10995	0,0630	$Zr_{0,67}Al_{0,33}B_2$
2	19	0,55	0,03046(1)	0,29901	0,66667	0,03433	0,0844	$Zr_{0,90}Al_{0,10}B_2$
3	25	0,70	0,03052(2)	0,31612	0,66667	0,01722	0,0489	$Zr_{0,95}Al_{0,05}B_2$
4	32	0,83	0,03055(2)	0,32094	0,66667	0,01240	0,0731	$Zr_{0,96}Al_{0,04}B_2$

I – максимальна інтенсивність відбиття фази в дифракційному спектрі композиту.

Висновки

1. Результати рентгеноструктурного аналізу порошку дибориду цирконію, отриманого за звичайною технологією без застосування високого тиску, засвідчують, що у кристалічній структурі ZrB_2 коефіцієнт заповнення правильних позицій атомів цирконію $1(a)$ становить 0,97, тобто фаза відповідає формулі $Zr_{0,97}B_2$, а спікання при високому тиску такого порошку приводить до часткового заміщення правильних позицій атомів бору $2(d)$ атомами кисню і неістотно змінює періоди (об'єм) кристалічної ґратки.

2. Результати рентгеноструктурного аналізу фази ZrB_2 , отриманої при високому тиску у складі продуктів реакційного спікання шихти $cBN-ZrN-Al$, засвідчують, що її структура відповідає моделі, де правильні позиції $2(d)$ повністю заповнені атомами бору, а правильні позиції цирконію частково заміщені алюмінієм і не мають вакансій. Кристалічна структура твердого розчину $Zr_xAl_{1-x}B_2$, що утворився при високому тиску, має значно менший об'єм кристалічної ґратки, ніж структура дибориду цирконію в порошку, отриманому за звичайною технологією без застосування високого тиску.

3. Утворення твердого розчину $Zr_xAl_{1-x}B_2$ спостерігали при спіканні під тиском 7,7 ГПа при температурах 2100 – 2300 К, а при температурі 1750 К – тільки в разі тривалого спікання.

4. Атомна доля алюмінію у кристалічній ґратці дибориду цирконію зростала при підвищенні температури спікання і зменшувалася при збільшенні вмісту ZrN у шихті.

Література

1. Поликристаллические материалы на основе кубического нитрида бора / Н.В. Новиков, А.А. Шульженко, Н.П. Беженар и др. // Синтез, спекание и свойства сверхтвердых материалов: сб. науч. тр. – К.: ИСМ НАН Украины, 2005. – С. 122–128.
2. Гарбуз Т.О., Беженар М. П., Божко С. А. Композит кубичного нітриду бору, модифікований диборидом титану// Породоразрушающий и металлообрабатывающий инструмент – техника и технология его изготовления и применения: сб. науч. тр. – К.: ИСМ НАН Украины, 2007. – Вып. 11. – С. 202–205.
3. Структура та властивості полікристалів, одержаних при спіканні порошків cBN з добавками ZrN і Al в умовах високого тиску / Кріштова О. В., Беженар Н. П., Божко С.

- А., Білявина Н. М. // Породоразрушающий и металлообрабатывающий инструмент – техника и технология его изготовления и применения: сб. науч. тр.– К.: ИСМ НАН Украины, 2006. – Вып. 9. – С. 263–270.
4. Спекание при высоких давлениях порошков сВN с добавками тугоплавких соединений / Беженар Н.П., Божко С.А., Гарбуз Т.А. и др. // Физика и техника высоких давлений. – 2007. – т. 17. – № 2. – С. 86–95.
  5. Марків В.Я., Білявина Н.М. Апаратно-програмний комплекс для дослідження полікристалічних речовин за їх дифракційними спектрами // Тез. доп. другої Міжнар. конф. «Конструкційні та функціональні матеріали». – Львів, 1997. – С. 260–261.
  6. Дибориды титану/алюмінію в композитах, отриманих реакційним спіканням при високому тиску в системі сВN–TiC–Al / Беженар М.П., Божко С.А., Гарбуз Т.А. та ін. // Сверхтвердые материалы. – 2008. – № 5. – С. 40–50.
  7. Серебрякова Т.И., Неронов В.А., Пешев П.Д. Высокотемпературные бориды. - М.: Металлургия, 1991. – 368 с.
  8. Кузьма Ю.Б., Чабан Н.Ф. Двойные и тройные системы, содержащие бор: справоч. изд. – М.: Металлургия, 1990. – 320 с.
  9. Спікання при високому тиску порошків тугоплавких сполук титану і цирконію / Коновал С.М., Гарбуз Т.О., Кріштова О.В. та ін. // Породоразрушающий и металлообрабатывающий инструмент – техника и технология его изготовления и применения: сб. науч. тр. – К.: ИСМ НАН Украины, 2007. – Вып. 10. – С. 202-208.
  10. Беженар Н.П. Получение, структура и свойства поликристаллических и композиционных материалов на основе кубического нитрида бора // Сверхтвердые материалы: Моногр.: В 6 т. Т. 1: Синтез алмаза и подобных материалов. – К.: «АЛКОН», 2003.- С. 234–258.
  11. Свойства элементов: В 2 ч. Ч. 1: Физические свойства: Справочник / Под ред. Г.В. Самсонова. – М.: Металлургия, 1976. – 600 с.

Надійшла 01.06.09

УДК 669.018.95:621.762.5

А. Н. Соколов, канд. техн. наук

Институт сверхтвердых материалов им. В. Н. Бакуля НАН Украины, г. Киев

СПЕКАНИЕ ВЫСОКОБОРИСТЫХ СОЕДИНЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ВЫСОКИХ ДАВЛЕНИЯ И ТЕМПЕРАТУРЫ

It is shown, that by a sintering at high pressure and temperature is possible to matrix reinforced by rod inclusions of additives. The high pressure and temperature allow to intensify sintering process.

Введение

Спекание при высоких давлениях позволяет получать плотные керамические материалы на основе тугоплавких карбидов, нитридов и боридов с высоким уровнем их физико-механических свойств [1].

Особый интерес представляют соединения бора (субоксиды, сложные бориды, сложные твердые растворы магния, алюминия, кремния и кислорода в икосаэдрических кристал-